

ՀԱՅԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ «ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՎԵՐՋԻՆ ԹՈՒՂԹԸ» ՊԱՏՄԱՎԵՊԸ

ԺԱՆՆԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ

Հայկ Խաչատրյանի գրչի հասունությունն առավելագույնս դրսևորվում է «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» պատմական-սագրական վեպում, որը լույս է տեսել 1999թ.: Վեպն իր ժանրային բնույթով նորարարական երևույթ է և հայ գրականագիտության մեջ որակվել է որպես իմաստասիրական վեպ-էպոպեա: «Այս գիրքն իր խորքով, - գրում է հեղինակը,- համահունչ է մեր ժամանակներին: Ներկայումս հայ ժողովուրդն ընկել է այնպիսի ճգնաժամային վիճակի մեջ, ինչպիսի վիճակի մեջ ընկել էր առաջին հազարամյակի ավարտին»¹: Ելնելով սրանից՝ գրողը վեպի սյուժետային և գաղափարական զարգացումներն առաջ է տանում հազարամյա զուգահեռների մեջ:

Հակասական ու բարդ է «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» վեպի պատմական ժամանակաշրջանը: Նախատիպ ընտրելով Գրիգոր Պահլավունուն՝ գրողը քաջատեղյակ էր նրա մասին եղած գիտական նյութին ու նրա գրական ժառանգությանը: Պատմագիտական գրականության մեջ վիճելի է համարվել Գր. Պահլավունու քաղաքական կողմնորոշումը: Անի-Շիրակի թագավորության փոթորկուն իրադարձություններում նա դիտվել է որպես հակահայրենասեր ուժերի քաղաքական առաջնորդ, հետևաբար և մեկը պատասխանատուներից՝ Բագրատունյաց հայոց թագավորության կործանման: Սա ծանրակշիռ մեղադրանք էր՝ ներկայացված XI դարի խոշոր քաղաքական, պետական, մշակութային գործչին: Գր. Պահլավունու կյանքին և գրական գործունեությանն անդրադառնում է Մանուկ Աբեղյանը և Գր. Պահլավունուն վեր հանում որպես իր ժամանակի քաղաքական և մշակութային հզոր գործչի, վերածնության դարաշրջանի առաջին «պոետիկոսի»¹: 1987թ. Լոս Անջելեսում լույս է տեսնում Լևոն Խաչերյանի «Գրիգոր Պահլավունի Մագիստրոս: Կյանքն ու գործունեությունը» ծավալուն աշխատությունը, որտեղ Գր. Պահլավունու նամակների քննությամբ և պատմամատենագիտական փաստերի համադրմամբ նոր լույս է սփռվում Գր. Պահլավունու քաղաքական հայացքների ու

¹ Աբեղյան Մ., Երկեր, Դ., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1970, էջ 34:

դիրքորոշման վրա, հերքվում Պահլավունու բյուզանդամետությունը²: Դիմելով Մագիստրոսի կերպարին, հերոսին դիտարկելով պատմական ժամանակաշրջանի հակասական ու բարդ իրադարձությունների մեջ՝ գրողը ստեղծում է բովանդակային խորքով և ժանրային առանձնահատկություններով հարուստ մի երկ, որը ոչ միայն նոր խոսք է գրողի ստեղծագործության մեջ, այլև նոր գույներ ու խտացումներ է բերում արդի հայ գրականության: «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» պատմավիպասանի տարիների փորձի և գրական մեծարժեք ժառանգության ինքնատիպ ընդհանրացումն է: Վեպը կազմված է 22 թղթից: Առաջին՝ «Հազար տարին մի անգամ աշխարհն ակո՛վ է լցվում» գլխում, ներկայացվում է այն տագնապալից մթնոլորտը, որի մեջ հայտնվում է քրիստոնյա աշխարհն առաջին հազարամյակի ավարտին: Սահմոկեցուցիչ մարգարեությունը, թե Քրիստոսի ծննդյան հազարամյակը կգոժի աշխարհի կործանումը, հուսահատության է մատնում նաև Հայոց աշխարհը, որտեղ թևածում է սպիտակ ագռավների առասպելը: Խուճապի դեմն առնելու մտահոգության մեջ են Բագրատունի Գագիկ արքան և կաթողիկոս Սարգիս Սևանցին: Կործանման, վերջի վախն աշխարհը լցնում է ապաշխարանքով, բարությանը, սիրով ու առաքինությամբ: Այս համապատկերում առաջ է քաշվում հայոց գոյաբանության հարցը, որ գերխնդիր է եղել պատմական բոլոր ժամանակներում: Վիպական նման մուտքը պատահական չէ, նախապայման է ստեղծվում՝ վեր հանելու հայոց Անի-Շիրակ թագավորությունում XI դարում տեղի ունեցող քաղաքական, հասարակական տեղաշարժերը: Այս դարը հայոց պատմության մեջ հայտնի է իր հզոր ծեռքերումներով և կորուստներով: Շուրջ մեկդարյա վիպական ժամանակում խոշոր իրադարձություններ են տեղի ունենում Բագրատունյաց հարստության ներսում և նրա սահմաններից դուրս: Հայոց փոքր թագավորությունների գոյությունը, Գագիկ Առաջին արքայի մահից հետո երկրի ներքին խառնակությունները, Արևելքից սելջուկների ասպատակությունները, Հովհաննես Սմբատի և կաթողիկոս Պետրոս Արշարունու դավաճանական «հետկարը»՝ Անին Բյուզանդիայի Վասիլ կայսրին հանձնելու մասին, 1022թ. երկրաշարժը պատճառ են դառնում «նախանձի տիեզերական խայծաստղ» ու բազմազան ձևերի կործանմանը, որով և վերջ է տրվում Հայոց Բագրատունյաց գահատիրությանը:

Գրողը կարևորում է ժամանակի պատմաքաղաքական բարդ իրադար-

² Խաչերյան Լ., Գրիգոր Պահլավունի Մագիստրոս: Կյանքն ու գործունեությունը, Լոս Անջելես, 1987, էջ 339:

ծոյթյունների գեղարվեստականացումը: «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թըղթում» թուղթ առ թուղթ խտանում են գրողի գաղափարական հիմնական շեշտադրումները: Պետության ամրության, անսասանության համար պետք է շահագրգիռ լինի յուրաքանչյուր ոք, հատկապես աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների գլուխ կանգնածները: Հայոց միասնական տան գաղափարի բացակայությունը վեր է հանվում որպես Բագրատունյաց հարստության կործանման հիմնապատճառ: Գրողը, ակնհայտորեն մերժողական վերաբերմունք ցուցաբերելով աշխարհի կործանման կենսափիլիսոփայությանը, վեր է հանում ժամանակի քաղաքական պատկերը և այդ համապատկերում Հայոց աշխարհի անսասան հավատը վաղվա հանդեպ:

Հայոց համար դժվարին այս ժամանակաշրջանում է ապրում ու գործում «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» վեպի հերոսը՝ Գրիգոր Պահլավունի Բջնեցին, որը վիպական գործողություններ է բերվում պատանության տարիներից:

Վիպական գործողություններ բերելով գլխավոր հերոսին՝ Գրիգոր Պահլավունուն, գրողը վեր է հանում Անի-Շիրակ թագավորության մեջ Պահլավունիների անժխտելի դերը, նրանց ռազմական, ճարտարապետաշինարարական գործունեությունը: Գրիգորի՝ Կոստանդնուպոլսում ուսումնառության համապատկերում ներկայացվում է հայերի դերակատարությունը Բյուզանդիայի հասարակական կյանքում: Հայերի սթափ մասը, պահպանելով իր ազգային ինքնությունը հայրենիքից դուրս, իր համար գերնպատակ է դարձնում ազգային ընդհանուր շահին ծառայելը: Նշվածն իր մեջ տիպականացնողն իմաստասեր Խաչարն է, որի գերագույն սկզբունքն օտար հողում ազգային լեզուն, երգը, պարը, տեղանունները, անձնանունները, հանդերձները և ճաշերը չմոռանալն է: Ազգային բացարձակ առավելության գիտակցումով էլ Խաչարը համոզված է, որ, իր իմացածը Գրիգորին հաղորդելով, նրան կդարձնի աշխարհի հզորներից մեկը: Կրթություն ստանալով Կոստանդնուպոլսում, գերազանց տիրապետելով հունա-հռոմեական մշակույթին՝ Գրիգորի մեջ հայկականի առավելության գիտակցումն իր ուսուցչի՝ Խաչարի ազդեցությամբ ավելի է խտանում: Բյուզանդականի և հայկականի ներքին համադրությամբ հայկականի առավելության վերհանման հյուսվածք է վեպը, և հայկական արարող ոգու խտացում է գլխավոր հերոսը՝ Գրիգոր Պահլավունին: Հենվելով պատմական անհատի կյանքի մանրամասների գեղարվեստականացման վրա՝ Հ. Խաչատրյանը վիպական միջավայր է բերում նրա ապրած ժամանակը, հարազատներին, պետական, քաղաքական անհատներին, օտար և հայ մշակույթի գործիչներին,

ինչպես նաև հերոսի ազգանպաստ գործունեության մանրամասներ: Գրիգոր Պահլավունին հայոց հանճարի հերթական փայլատակումն է: Իր ապրած կյանքով ամեն ինչ անում է ի նպաստ հայրենիքի, հայոց քաղաքական և մշակութային վերընթացի: Բյուզանդիայում կիսատ թողած կրթությունը Գրիգորը շարունակում է Անիում: Հեղինակը խոր իմաստ է դնում երիտասարդ Գրիգոր Պահլավունու ու ծերունագարդ Ստեփանոս Տարոնցի Ասողիկի հանդիպման մեջ: Հայ պատմագրության լավագույն ավանդների շարունակողն է Ստեփանոս Տարոնցի Ասողիկը, որը Գրիգոր Պահլավունու շնորհաշատության առաջին գնահատողներից մեկն է: Գրիգորը քանդակում է, մանրակերտում, զբաղվում քերթությամբ և իմաստասիրությամբ, նրա ականջներում անընդհատ հնչում են հորեղբոր՝ Վահրամ Գեղեցիկի բառերը. «Եթե թուրը երկար մնա պատյանում, ապա կժանգոտի և այլևս դուրս չի գա, էլ ի՞նչ զորական առանց զինախաղի, զինաշաչի և զինապարի»³: Անիում ուսումնառությունն ավարտելուց հետո Պահլավունին մշակութային գործունեություն է ծավալում Պահլավունյաց բերդաքաղաք Բջնիում, որտեղ նրա մեծագույն ձեռքբերումը «Այստեղ որոնում են» ճեմարանի բացումն է: Ժամանակի աշխարհաքաղաքական պատկերն ամբողջացնելու նպատակով Հ.Խաչատրյանը տիպականացնում է 1021թ. Բագրատունյաց թագավորության ներսում և նրա սահմաններից դուրս տեղի ունեցող իրադարձությունները: Հովհաննես Սմբատ թագավորը երկընչելով, որ հայոց սահմանին նստած Վասիլ կայսրը պատրաստվում է կործանել իր թագավորությունը և հայոց թագը հանձնել իր եղբայր Աշոտին, որոշում է եղբորն ամեն ինչից զրկելու և իր թագավորությունն ապահով դարձնելու համար հետևյալ ուղարկել Վասիլ կայսրին՝ խոստանալով իր մահից հետո երկիրը հանձնել բյուզանդական կայսրությանը: Ամոթալի հետևարի մասին գրողն իր եզրակացությունն է անում. «Անիի հետևարով կայսրության կործանման հիմնաքարը դրվեց: Ոչ նա՝ Վասիլ կայսրը, ոչ էլ նրա խորհրդականները գլխի չընկան, որ Բագրատունյաց Հայաստանի կործանումով արևելքի մարդախոշորը հրոսակախմբերի ճանապարհն է բացվում դեպի Եվրոպա, դեպի քաղաքակրթված աշխարհը, և որ այդ ճանապարհը պիտի անցնի Բյուզանդիայով: Չիմացան, որ Հայաստանը արևելյան ներխուժումների ամենահուսալի պատնեշն է, որի փլուզումից առաջին զոհը պիտի դառնա Բյուզանդիան»⁴:

Հերոսը պատմաքաղաքական իրադարձությունների պասիվ դիտորդը

³ Խաչատրյան Հ., Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը, Երևան, 1999, էջ 92:

⁴ Նույն տեղում, էջ 138:

չէ, հետևանքը դրդում է նրան որոնել երևույթների պատճառը: Ստեղծված իրավիճակի համար որոշակի մեղավորներ չի փնտրում: Ժամանակի մեջ նույնարժեք են դառնում հանցանքն ու պատիժը: Սխալը խորացել է դարեդար, որովհետև հայերի մեծամոլությունը թույլ չի տվել հաղորդակցվել բարձրագույն գիտություններին, և հայոց թագավորները հեռու են մնացել երկիրը գիտության մթնոլորտից:

Պահլավունին վեր է հանվում որպես մի երկրորդ Խորենացի. նա ողբում է Արամյան նահանգն ու Արամյան ազգի անմտությունը, նշում հայոց արատները, թուլություններն ու թերությունները: Մագիստրոսի նամակները միջոց են՝ բացահայտելու հերոսի մարդկային ու քաղաքացիական որակները:

Քաղաքական և մշակութային գործունեության մանրամասների տիպականացմամբ Մագիստրոսը ներկայացվում է իր ինքնության առանձնակիության մեջ:

Վեպի բազմաթիվ դրվագներում վեր է հանվում Գր. Պահլավունու և Պետրոս Արշարունի կաթողիկոսի մտերմությունը: Պահլավունին նրան հղած իր նամակներում մեծարանքի բառեր է ասում, նրան համարում իմաստուն այր, երկրորդ լուսավորիչ, մտքի ընդարձակագույն առագաստ, սրտի հոգևոր առաջնորդ, աղանդավորության և չարափառության կացին, իսկ երբ համոզվում է Արշարունու դավաճանության մեջ, զղջում է իր բարեկամության համար: Դարաշրջանի պարտադրած հարկադրանքից չի կարողանում խուսափել նաև Գր. Պահլավունին: Նա ընդունում է կայսեր կողմից շնորհված Մագիստրոս պատվանունը՝ իր կավածքները՝ Բջնին, Կեչառույքը, Հավուց թառը հանձնելով Բյուզանդիային, դառնում է Միջագետքի կուսակալ:

Առանձնակի դրամատիկությամբ է վերհանված կուսակալ Մագիստրոսի կյանքը հայրենիքից դուրս: Նա Բյուզանդիային մատուցած ծառայությունների մեջ չի թերանում: Միջագետքում շարունակում է իր ռազմական, գիտական, կրթական գործունեությունը: Մագիստրոսի՝ օտար ափերում անցկացրած տարիների ողբերգականությունը խտացված է «Միջագետքի կուսակալը» գլխում: Օտար հողում արարչագործական ինչ հաղթանակներ էլ արձանագրի հերոսը, սպեղանի չէ նրա դառնացած հոգուն, միևնույնն է, մի օր՝ նա պիտի հեկեկա՝ նայելով Բջնիի «Այստեղ որոնում են» ճեմարանի փլատակներին ու հիշի իր՝ ոգևորությամբ առեցնում գործունեությունը հայրենի տարածքներում: Հ. Խաչատրյանի գաղափարական շեշտադրումների մեջ առանձնակի նշանակություն է ստանում Սյունիքից Մագիստրոսի դստեր՝ Եփնեի՝ հորն ուղղված թղթի հետևյալ տողերը. «Ինչպես պատահեց, որ մենք դարձանք ցրոնք: ... Երբ

Բջնիում էինք, ամենքը նախանձում էին մեզ: Մեր ընտանիքն էլ ազգի նման է, այսպես ցրվելով ու՞ր կհասնենք»⁵: Գրողն այս խտացումով ազգի համար արդիական հարց է բարձրացնում. արտագաղթը միշտ եղել ու այսօր էլ մնում է հայոց գերխնդիրներից մեկը:

Մագիստրոսը վեր է հանվում որպես համաշխարհային մշակութային ժառանգության գիտակի ու տեսաբանի, ընդգծվում են նրա կապերը ժամանակի հայտնի քաղաքական, հոգևոր և մշակութային գործիչների հետ: Հերոսը գիտակցում է իր ապրած դարաշրջանի ներհակությունները, այդ դարաշրջանում իր ազգի ձեռքբերումների ու կորուստների պատճառները, սակայն չի կորցնում հավատն իր ազգի գալիքի հանդեպ, հավատում է, որ մի օր հայոց հողի վրա կհնչեն միայն հայերեն խոսքն ու հայերեն հրովարտակը, և օտարաշուրթ տիրակալներն այլևս չեն կողոպտի հայապատկան հարստությունները: Վեպն ավարտվում է Մագիստրոսի մահվամբ: Ս. Սարինյանը վեպի ավարտի մասին նշում է. «Ողբերգական վերջաբանը գուցեև ազգային հոռետեսությունն է, բայց տազնապի ահագանգ է, թե դեպի ուր է տանում հայոց ճակատագիրը՝ աշխարհաքաղաքական ազդեցությունների, արցախյան խնդրի, միացյալ Հայրենիքի անորոշության այս մղձավանջում»⁶: Մի դարում, որտեղ բախվում են արյունոտ թարբարոսությունն ու նրբագեղ քաղաքակրթությունը, հզոր անհատի ներքին դրաման ու ողբերգական վախճանը գեղագիտորեն հավաստի են:

Հ. Խաչատրյանի վարպետ գրչի տակ տիպականանում են նաև մյուս կերպարները: Գունեղ են Գագիկ Ա Բագրատունու և Կատրանիդե թագուհու նկարագրերը: Գագիկ Ա-ի ժամանակաշրջանում է հայոց պետական մտքի խճճված և երերուն հանգամանքներում ճիշտ գնահատվում իրադարձությունների ընթացքը, և պահպանվում է պետության ֆիզիկական և հոգևոր ինքնությունը: Առանձին ջերմությամբ են գեղարվեստականացվում Գագիկ թագավորի և Կատրանիդե թագուհու փոխհարաբերությունները:

Գրողը բազմաթիվ էջեր է նվիրում՝ Վասիլ կայսեր կերպարն ամբողջացնելու համար: Կերպարը ներկայացված է երգիծական խոսքաշարում: Հայազարմ Վասիլն ամեն ինչ բյուզանդականացնելու մոլուցք ունի: Ըստ նրա՝ Բյուզանդիայի բոլոր ժողովուրդներին պետք է լցնել կայսրության հնոցը և նրանցից բյուզանդացի թրծել: Նրան նույնիսկ խանգարում է իր հայկական ար-

⁵ Նույն տեղում, էջ 370:

⁶ Սարինյան Ս., Հայոց գրականության երկու դարը, գ. 3, Երևան, 2002, էջ 446:

տաքինը և հույն վարսահարդարին հրամայում է իր արտաքինից հեռացնել հայկականը և իրեն բյուզանդացի ձևել: Աշխարհում նրա համար ամենադյուրին բանը խառնելն է: Ուժին նա հակադրվում է խորամանկությամբ, որը ժառանգել է իր նախորդներից: Հովհաննես Սմբատի կործանարար հետկարը ցնծությամբ է ընդունում, բարձր պատիվների արժանացնում Պետրոս Արշարունի կաթողիկոսին, հետկարն անվանում հայոց համար խաղաղապարզ թուղթ: Իրեն տիրակալ հռչակած կայսրը, որ ցանկանում է Արևելքը բռան մեջ սեղմած պահել, չի գիտակցում, որ Անիի հետկարով Բյուզանդիայի կործանման հիմնաքարն է դնում: Հետկարը դառնում է հայոց ճակատագրի ծաղրը: Հովհաննես Սմբատն անիմաստասեր վարք է դրսևորում մինչև վերջ: Տալով հետկարի զավեշտական պատմությունը՝ գրողը մի անգամ էլ է շեշտում, թե ինչպես իշխանության գլուխ կանգնած թագավորի ոչ խոհեմ պահվածքը կործանարար կարող է լինել մի ամբողջ երկրի ճակատագրի համար: Հովհաննես Սմբատը վեպում ներկայացված է որպես կամազուրկ ոչնչություն: Լինելով Բագրատունյաց գահատիրության օրինական ժառանգը՝ իր հոգևոր և ֆիզիկական պատրաստվածությամբ չի կարողանում դիմակայել ժամանակի հրամայականներին: Նրա անհեռատես, նաև հանցավոր ծրագրերի գործակիցն է դառնում շահամոլ կաթողիկոս Պետրոս Արշարունին: Ոսկու փայլը կուրացնում է կաթողիկոսին, քնեցնում միտքն ու խիղճը: Վեպի կերպարային համակարգում Պետրոս Արշարունին առանձնանում է հոգեբանական խորքով: Գրողը համոզիչ գույներով վեր է հանում շահասիրության կործանարար հետևանքը:

Ջղջումը վրա է հասնում ուշացումով: Պետրոս Արշարունին գիտակցում է, որ ինքն այն մարդն է, որ կոտրել է հայրենիքի ողնաշարը: Հ. Խաչատրյանն իր գեղարվեստական մտածողության և ստեղծագործական նպատակաուղղվածության մեջ գաղափարական ու գեղագիտական նոր դիրքերից է մոտենում պատմությանը: Իրադարձությունների պատճառահետևանքային կապի մեջ քննելով անհատի գործունեությունը՝ գալիս է այն եզրահանգման, թե կան մեղքի և ապաշխարանքի արանքում գործող բնագղներ, որոնք հավիտյանս փակում են բարոյական դարձի ճանապարհները:

Վիպական ժամանակի մշակութային դաշտն առանձին շեշտվածություն ունի: Գրողի ուշադրությունից դուրս չեն մնում ժամանակի մեծություններ Տրդատ Ճարտարապետը, Հովսեփ Հնձացին, Հովհաննես Տարոնցի Կոզերնը, Ստեփանոս Տարոնցի Ասողիկը, Արիստակես Լաստիվերցին և ուրիշներ: Հայոց մշակութային դաշտը ներանձնացած չէ: Ստեղծվում են երկու քաղաքակրթությունների մերձեցման պատմություններ: Գրիգոր Մագիստրոսը կրթու-

թյուն է ստանում Բյուզանդիայում: Տրդատ Ճարտարապետը, որ հայոց կառուցողական հանճարի անկրկնելի դրսևորումներից մեկն է, չի սահմանափակվում հայաստանյան իր կառուցումներով: Մտքի խոյանքների այս հանճարը զարմանքով է լսում Գրիգոր Մագիստրոսի դատողությունները մարդու կյանքը երկարացնելու միջոցների մասին, և հատկապես նրա զարմանքն ավելի է մեծանում, երբ Գրիգորը հավաստում է, թե մարդու կյանքի տևողությունը կարող է երկարել, եթե նա հաճախ շքեղակերտ խոյակներ դիտի:

Գրիգոր Մագիստրոսի նամակներից ամբողջական հատվածներ մեջբերելով՝ գրողը վեր է հանում նրա իմաստասիրական մտքի խորքերը, համաշխարհային հասարակական կյանքի հոգևոր տեղաշարժերը վերլուծելու, քննելու և խորաթափանց եզրահանգումներ անելու ունակությունը: Իբրահիմ ամիրա և Գրիգոր Մագիստրոս գծի հիմքում ընկած է ժամանակի երկու փոխափաների փոխըմբռնման միտումը: Հ. Խաչատրյանը համարձակորեն կերպավորում է համաշխարհային հռչակ վայելող պատմական և մշակութային գործիչների: «Ջրույցի են նստում Աբու-Լալա Մահարին և Գրիգոր Մագիստրոսը» գլխում վեր է հանված տասնմեկերորդ դարի արաբ նշանավոր բանաստեղծ Աբու-Լալա Մահարու կերպարը: Արաբ բանաստեղծը տեղյակ է Գրիգորի քերթողական և իմաստասիրական հանճարին: Նրանք քննում են քերթողական արվեստին վերաբերող ու իմաստասիրական բարդ խնդիրներ: Մահարին հետաքրքիր դատողություններ է անում թոնդրական, ընդհանրապես աղանդավորական շարժումների մասին, գտնում, որ դրանք անիշխանության ջատագովներ են, իսկ ամենամեծ չարիքները ծնվում են անիշխանությունից:

Հայկ Խաչատրյանն իր հերոսի կենսագրության ժամանակն իմաստավորում է պատմական անցուդարձի զուգահեռում: Միևնույն ժամանակ ուշադրություն է դարձնում կերպարի հոգեբանական վերլուծությանը և համապարփակ ընդգրկումով պատմական ժամանակը ներկայացնում աշխարհաքաղաքական իրադարձությունների և մարդկային հարաբերությունների լարված անցումներով: «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» փաստանյութի և գեղարվեստականության անզուգական համաձուլվածք է: Գրողը էքսկուրս է կատարում պատմության խորքերը, վեր հանում համաշխարհային և հայոց մշակույթի դարակազմիկ արտահայտությունները, դրանց հեղինակներին՝ պատմավեպին տալով գիտաճանաչողական հսկայական արժեք:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննության է առնվում Հ. Խաչատրյանի «Գրիգոր Մագիստրոսի վերջին թուղթը» պատմավեպը, վեր է հանվում այն գիտանյութը, որը ատաղձ է հանդիսացել պատմավեպի համար: Նշվում է, որ վեպը նորարարական արժեք ունի և հայ գրականագիտության մեջ արժևորվում է որպես վեպ-էպոպեա: Պատմական բարդ ժամանակաշրջանի քաղաքական և հասարակական տեղաշարժերի համապատկերում բարձրացվում է պատմական անհատն իր ինքնության առանձնակիության մեջ՝ որպես հայ հանճարի նորոյա պոռթկում, որն իր ռազմական, գիտական, մշակութային ներուժը նվիրաբերում է հայրենիքին՝ այն դիտարկելով որպես համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրաններից մեկը:

Բանալի բաներ – պատմական ժամանակաշրջան, գիտական նյութ, պատմավեպ, նորարարական արժեք, արդի գրականագիտություն, վեպ-էպոպեա, քաղաքական և հասարակական տեղաշարժեր, ներհակ ապրումներ, ազգային առանձնահատկություններ, հայ հանճարի պոռթկում, ռազմական և գիտական ներուժ, համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան:

ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН АЙКА ХАЧАТРЯНА «ПОСЛЕДНЕЕ ПИСЬМО ГРИГОРА МАГИСТРОСА»

ЖАННА БЕГЛАРЯН

В статье рассматривается роман А. Хачатряна «Последнее письмо Григора Магистроса», историческая эпоха, идея и образ героя одноименного романа. Выявляется научный материал, служащий основой исторического романа.

Роман имеет новаторскую ценность и квалифицируется в современном литературоведении как роман-эпопея. На фоне политических и общественных изменений сложной эпохи индивидуализируется личность с ее противоположными психологическими переживаниями, являющаяся в своей этнической особенности вспышкой армянского гения новых дней и посвящающая свой военный, научный, культурный потенциал родине, рассматривая ее как один древнейших всемирных очагов цивилизации.

Ключевые слова – историческая эпоха, научный материал, исторический роман, новаторская ценность, современное литературоведение, роман-

эпопея, политические и общественные изменения, психологические переживания, этнические особенности, вспышки армянского гения, военный и научный потенциал, всемирный очаг цивилизации.

HAYK KHACHATRYAN'S HISTORICAL NOVEL "THE LAST PAPER OF GRIGOR MAGISTROS "

ZHANNA BEGLARYAN

Zhanna Beglaryan, in this article considers Hayk Khachatryan's historical novel "The Last Paper of Grigor Magistros " and imparts the scientific material constituting the basis for the novel. Armenian literary critics consider it innovative and rate it an epic novel. In the complex historical era with a panorama of political and social changes, a historical individual with a detached personality is created as a new flash of Armenian genius who sacrifices his military, scientific, and cultural inner force to his motherland regarding it as one of the international civilization cradles.

Key words – historical epoch, scientific material, historical novel, innovative value, contemporary literature, epic novel, political and social changes, psychological feelings, ethnic specificity, flash of the Armenian genius, military and scientific energy, ancient cradle of the international civilization.